

Magdalena Pluta

Dziecko w relacjach ze światem dorosłych na przykładzie nowelistyki Stefana Zweiga

„Miałam piękne dzieciństwo...” — to wymowne stwierdzenie kryje w sobie wiele zagadek. Co oznacza dzieciństwo, czym się charakteryzuje i kiedy się kończy? Na tego typu pytania odpowiedzi udzielić mogą nie tylko otaczające nas realia, ale również literatura.

U schyłku XIX wieku dokonała się zasadnicza zmiana w pojmowaniu sytuacji dziecka, dla którego rodzina przestała być jedynie instytucją prywatnego prawa, służącą przekazywaniu dóbr, a zaczęła pełnić funkcje moralne i duchowe, kształtować duszę i ciało. Między generacją fizyczną a instytucją prawną istniała luka, którą miała wypełnić edukacja.

Wiedeńskie mieszczaństwo początku XX wieku kładło duży nacisk na rozwój intelektualny i duchowy swoich pociech, posyłając je do prywatnych szkół i prestiżowych uczelni. Tak intensywna edukacja, będąca częścią wielkiej ewolucji przemysłowej przełomu wieków, doprowadziła do wyizolowania dziecka ze świata dorosłych. Przyczyną odrzucenia był fakt, iż to nie dziecko i jego problemy stało w centrum zainteresowań ówczesnych wiedeńczyków.

Odsunięcie dziecka od świata dorosłych zaowocowało tym, że to środowisko pozarodzinne stało się głównym organem wychowawczym młodego pokolenia. Pozostawione z własnymi problemami i uczuciami młode istoty czuły wyraźny dystans do hermetycznie zamkniętego środowiska swoich opiekunów. Kulturowanie małych rodzin mieszczańskich, skrzętne ukrywanie sfery prywatnej przed światem zewnętrznym doprowadziły do zdecydowanego spadku dziecięcej integracji społecznej. Ograniczenia narzucone ze strony rodziny, kościoła i moralistów okradły dziecko z indywidualnej wolności. Separacja młodego człowieka od szkoły i rodziny oraz jego społeczne wyobcowanie spotęgowały trudności integracyjne wśród dzieci i młodzieży. Wychowywane w pewnego rodzaju getcie te młode istoty stawały się królikiem doświadczalnym pedagogicznych analiz, a brak możliwości samostanowienia czy współdecydowania w różnych sprawach czynił je jednostką całkowicie bezradną¹.

¹ Por. Ph. A r i e s, *Geschichte der Kindheit*, Monachium 1975.

Izolacja dziecka zmieniła emocjonalne nastawienie rodziców do jego osoby. Obojętność przeobraziła się w zachłanną miłość, a metody wychowawcze przybrały rozmiar fanatycznych prób. Dziecko stało się czystą kartą w rękach dorosłych, których zdaniem pełnowartościowym człowiekiem można było stać się jedynie poprzez odpowiednie wychowanie. Bez odpowiedniej kindersztuby młody człowiek stawał się nikim.

Naukowe dociekania Sigmunda Freuda ukształtowały wizerunek dziecka, jako istoty obciążonej balastem popędów fizycznych. Dopiero poprzez prawidłowe wychowanie miało stać się ono w pełni wartościowym człowiekiem.

W owych czasach często podkreślano, iż dziecko bez odpowiedniego wzorca jest jak dzikie zwierzę, którego rola w cywilizowanym świecie ogranicza się wyłącznie do konsumpcji. Tego typu zezwierzczenie i patologiczne ujęcie sylwetki dziecka zaostrzyło się wskutek intensywnej współpracy pedagogiki z osiągnięciami medycyny początków XX wieku. Od tego momentu głównymi karami wymierzanymi dziecku były ironia, nieokazywanie miłości, obarczanie winą czy brak akceptacji ze strony dorosłych².

Z licznych źródeł historycznych i literackich początku XX wieku wywnioskować można, iż dzieciństwo w okresie modernizmu wiedeńskiego nie stanowiło okresu beztroskiego. Często osoba dziecka służyła do zwalczenia bądź ukrycia ciemnych stron dorosłej egzystencji. Wówczas to nie wolność, indywidualność i radość z życia wysuwały się na plan pierwszy, ale absolutny porządek, posłuszeństwo i dyscyplina.

W 1901 r. ukazało się dzieło Sigmunda Freuda zatytułowane *Zur Pathologie des Alltagslebens* (tłum. *Patologia dnia powszedniego*), w którym autor stwierdził, iż za całe zło ówczesnego świata, za konflikty międzyludzkie i za wszelkie cierpienia społeczne odpowiedzialność ponoszą narzucone normy obyczajowe³.

Niezgodność między narzuconymi zasadami mieszczańskiego świata a indywidualnymi potrzebami człowieka jest cechą kształtującą literackich bohaterów jednego z najwybitniejszych pisarzy austriackich XX wieku Stefana Zweiga.

Autor przyszedł na świat jako drugi syn bogatej rodziny mieszczańskiej w Wiedniu w 1881 r. Dzieciństwo obu braci nie należało do najszcześniejszych. Zajęci robieniem interesów i oddani działalności społecznej rodzice niezbyt wiele czasu poświęcali synom, którzy większość czasu zmuszeni byli spędzać pod opieką swojej guwernantki. Może to właśnie wspomnienia z okresu własnego dzieciństwa wpłynęły na zamiłowanie pisarza do ukazywania psychologicznych problemów dziecka⁴.

Konflikty i wewnętrzne rozterki dziecka wywołane zakłamaniami świata dorosłych ukazał Stefan Zweig w swojej nowelistyce. Pierwszym utworem traktującym o obłudzie mieszczańskiego świata dorosłych jest wydana w 1936 r. *Guwernantka*⁵. Nowela ukazuje historię mieszczańskiej rodziny wiedeńskiej na początku XX stulecia. Bohaterkami książki są dwie siostry w wieku 12 i 13 lat. Życie dziewczynek upływa beztrosko. Dni mijają im na zabawach i nauce pod nadzorem nauczycielki, która od lat gości pod dachem rodziny. Punkt zwrotny noweli stanowi moment, w którym siostry odkrywają tajemnice. Przypadkowo dowiadują się one, że ich ukochana nauczycielka i opiekunka została uwie-

² Por. S. Freud, *Über die Gehirnlähmung der Kinder*, Wien 1891.

³ Zob. L. D z i e m i a n k o, *Gefühlsleben und sittliche Normen. Zur bürgerlichen Moral in Novellen von Stefan Zweig*, [w:] *Orbis Linguarum* (15), Wrocław 2000, s. 47 – 49.

⁴ Zob. A. H a n n s, *Stefan Zweig. Sein Leben. Sein Werk*, Bechtele Esslingen 1949.

⁵ Zob. S. Z w e i g, *Die Gouvernante*, [w:] S. Z w e i g, *Novellen*, Frankfurt/M 1972, s. 53 – 77.

dziona przez ich młodego kuzyna, a owocem tego romansu jest skrzętnie ukrywane dziecko. Dziewczynki widzą olbrzymie cierpienie guwernantki. Wiedzą również o jej wielkiej miłości, jaką darzy ojca swego dziecka. Nie przypuszczają one jednak, że miłość ta jest dla niej zakazana. Nie rozumieją powagi sytuacji. Początkowo traktują ją jako zabawę, jako coś, co wywołuje w nich dreszcz emocji. Śledzenie, podsłuchiwanie i komentowanie wydarzeń ze świata dorosłych jeszcze bardziej rozpala ich młodzieńczą ciekawość. Dopiero kiedy dowiadują się, co naprawdę dzieje się w ich otoczeniu, zaczynają rozumieć tę tragedię, oceniać ją obiektywnie i surowo.

Dzieci wyrażają swój żal do świata dorosłych. Nie rozumieją postępowania matki, która decyduje się zwolnić ich ukochaną nauczycielkę. Winę przypisują ich lekkomyślnemu kuzynowi, który wykorzystując swe społeczne położenie, niszczy życie niższej stanem kobiecie.

Charakterystyczne dla utworu i całej twórczości Zweiga są liczne refleksy psychologiczne znajdujące wyraz w zachowaniu młodych bohaterów. Obserwując postępowanie dorosłych, nie komentują go między sobą. Milczenie redukuje ich zewnętrzny strach.

Szczególny wstręt i oburzenie dzieci budzi zachowanie matki, której zakłamanie wywołuje ich pogardę. Dziewczynki boją się swojej rodzicielki i nie potrafią się jej sprzeciwić. Z jednej strony pragną ratować ukochaną nauczycielkę, z drugiej zaś czują bezradność. Śmierć guwernantki wzbudza w nich olbrzymi żal.

Dziecięcy świat dziewczynek zniszczony zostaje w chwili, kiedy dorośli tracą ich zaufanie. Rodzice nie zdają sobie sprawy z dojrzałości własnych dzieci. Tkwiąc w przekonaniu o ich naiwności, nie dopuszczają myśli, że mogą one się domyślać prawdy. Tak skrzętnie ukrywana tajemnica wychodzi jednak na jaw, burząc cały system wartości dziecięcego świata. Dziewczynki rozpoznają złe intencje swoich bliskich i widzą tragiczne skutki ich działania.

Siostry nie do końca pozostają bierne. Ich krytyka postępowania dorosłych staje się coraz bardziej widoczna, dzięki czemu ukazana zostaje wewnętrzna walka małych bohaterów. Stanowią one niejako zespolenie osobowości reprezentującej dawne ideały z jednostką walczącą przeciwko zakłamanemu i obłudnemu ówczesnemu światu⁶.

W 1938 r. ukazała się kolejna z nowel Stefana Zweiga zatytułowana *Paląca tajemnica*⁷. W utworze tym autor poruszył problem dojrzewającego chłopca, któremu relacje ze światem dorosłych bezpowrotnie zamykają drzwi do dziecięcego świata.

Edgar, 12-letni bohater noweli, cierpi na astmę. W 1919 r. udaje się on wraz ze swoją matką do austriackiego kurortu w celu leczenia swojej dolegliwości. Podczas podróży w towarzystwie pojawia się atrakcyjny baron, który usiłuje zbliżyć się do matki chłopca. W tym też celu wykorzystuje Edgara, z którym pozornie pragnie się zaprzyjaźnić. Bawidamek szybko przekonuje do siebie chłopca, dla którego mężczyzna staje się coraz większym autorytetem. Baron nie myśli jednak o uczuciach dziecka — uwodzi opiekunkę swojego małego przyjaciela. Kobieta nie odrzuca zalotów obcego mężczyzny, a wręcz przeciwnie — coraz bardziej wychodzi im naprzeciw. Jediną przeszkodą w tym romansie jest jej własny syn, którego obecność wydaje się dorosłym zbędna. Chcąc uwolnić się od natar-

⁶ Zasadniczym celem noweli Zweiga jest ukazanie wewnętrznej walki bohatera, poprzez zastosowanie licznych refleksów psychologicznych. W tym wypadku wewnętrzny spór jednostki staje się bardziej dynamiczny, co zapobiega jej nieodwracalnej klęsce.

⁷ Zob. S. Z w e i g, *Erstes Erlebnis*, [w:] S. Z w e i g, *Meisternovellen*, Frankfurt /M 1970, s. 7 – 72.

czywego chłopca, zaczynają wymyślać kłamstwa i wymówki, aby choć na chwilę pozbyć się go ze swojego towarzystwa.

Również w tym przypadku dorośli nie doceniają bystrości dojrzewającego dziecka. Chłopiec odkrywa ich spisek, co sprawia, że sympatia, jaką do tej pory darzył barona, przemienia się w pogardę i niechęć. Zmienia się też stosunek Edgara do jego własnej matki, której kłamstwa i wymówki zaczynają budzić w nim wstręt. Kiedy potajemne przechadzki kochanków wychodzą na jaw, dziecko nie wytrzymuje upokorzenia, na jakie wystawiają je dorośli, i publicznie uderza matkę w twarz. To zachowanie, choć pozornie nie do wytłumaczenia, znajduje jednak usprawiedliwienie.

W rzeczywistości ten nastoletni chłopiec swoją dojrzałością zaskakuje dorosłych. Pomimo że w swojej dziecięcej świadomości nie do końca pojmuje bieżący tok wydarzeń, Edgar zaczyna snuć podejrzenia. Czuje, że między jego opiekunami tkwi tajemnica, której nie chcą mu zdradzić. Kiedy chłopiec coraz wyraźniej rozumie, że jest balastem w towarzystwie dorosłych, zaczyna narastać w nim złość.

Po ucieczce Edgara do dziadków jego matka zaczyna analizować swoje dotychczasowe postępowanie i wtedy dopiero zdaje sobie sprawę, jak straszny popełniła błąd. Kiedy przyjeżdża po syna, widoczna jest diametralna zmiana w jej zachowaniu. Znowu staje się ona czuła i opiekuńcza dla swojego dziecka. Czy jednak uczucia te są w pełni bezinteresowne?

Zarówno Edgar, jak i młode bohaterki noweli *Guwernantka* przeżywają ogromny wstrząs wywołany bezmyślnością i egoizmem dorosłych. Dzieci zaczynają zupełnie inaczej postrzegać otaczający je świat, odkrywając w nim obłudę, hipokryzję i kłamstwo. Z niewinnych i niczego nieświadomych, rozwijają się one w uwikłane w zakamarki dorosłego życia istoty, które są nie tylko pilnym obserwatorem poczynań swoich opiekunów, ale również ich sędzią. Czy doznany szok wpłynie na ich dalsze losy?

Biorąc pod uwagę hipotezę Sigmunda Freuda, iż wszelkie przeżycia wieku dziecięcego trwale kształtują psychikę ludzką, założyć można, że i w tym przypadku przeżyte doznania dzieci zadecydują o ich przyszłym życiu. Czy ci mali bohaterowie nadal pozostaną tymi samymi naiwnymi istotkami żyjącymi w swym beztroskim świecie? Czy zachowają swoje dawne ideały? Kto pozostanie dla nich autorytetem? Czy będą nim nadal rodzice?